

OLGA SCHABOWICZ

Bibliografia zalecająca w Polsce — czy przestała być potrzebna?

Czym jest bibliografia zalecająca?

Pisząc o bibliografii zalecającej, należałoby zacząć od określenia, co rozumie się pod tym pojęciem. Przeglądając piśmiennictwo na ten temat, sięgające początków XX wieku, można łatwo zauważyć, że wielu autorów interpretowało i często nazywało spisy zalecające w odpowiadający im sposób. Jak pisała Marta Skalska-Zlat,

termin bibliografia zalecająca pojawił się w Polsce po II wojnie światowej, wprowadzając pewien chaos do funkcjonującej wcześniej terminologii bibliograficznej. Dobrze było już wówczas znane i używane pojęcie bibliografii wyborowej, selekcyjnej, rozumowej, której autor, opierając się na osądzie dzieł, dobiera je według założonych kryteriów do spisu bibliograficznego¹.

Przykładowo Adam Wróblewski pisze o nich jako o bibliografii selekcyjnej², z kolei Witold Stankiewicz zalicza je do typu bibliografii wyborowej³.

Tradycje bibliografii zalecającej w Polsce wywodzą się z bibliografii oświatowej XIX wieku, kiedy to jej głównym zadaniem było wychowywanie i kształcenie czytelników, dlatego też okres ten opisano szeroko, acz nie wyczerpująco, w tym artykule. Jednakże głównym celem tej syntezy jest ukazanie ewolucji funkcji tego typu spisów od oświatowych do ideologicznych, ze szczególnym uwzględnieniem wpływów rosyjskich. Szybki rozwój bibliografii zalecającej w Polsce po II wojnie światowej zbiegł się z połączeniem losów politycznych, społecznych, kulturalnych oraz naukowych z komunistycznym Związkiem Radzieckim. Niemalże bezkrytyczne skopiowanie wzorców rosyjskich między in-

¹ M. Skalska-Zlat, *Bibliografia w Polsce 1945–1996. Naukoznawcza analiza dyscypliny*, Wrocław 2002, s. 138.

² A. Wróblewski, *Stan i zadania bibliografii zalecającej w Polsce*, [w:] *Ogólnopolska Narada Bibliografów. Warszawa 19 lutego 1956. Materiały*, Warszawa 1956, s. 56.

³ W. Stankiewicz, *Otwarcie seminarium*, [w:] *Zagadnienia bibliografii zalecającej. Materiały z seminarium polsko-radzieckiego, Warszawa 13–15 października 1982*, red. H. Michalak, A. Nowak, Warszawa 1986, s. 10.

nymi w nauce o książce postawiło przed spisami zalecającymi w Polsce zadanie, aby „poprzez krytyczny dobór piśmiennictwa oraz opis adnotowany uwydatniającający cechy danej książki (wartość naukową, ideologiczną, czytelniczą) zmierzały do urobienia świadomości szerokich mas czytelniczych i włączenia ich do nurtu przebudowy społecznej”⁴.

Krystyna Ramlau-Klekowska w *Metodyce bibliograficznej* bibliografię zalecającą definiuje jako termin odnoszący się

do tych publikacji bibliograficznych, których głównym celem jest wypełnianie określonych zadań kształcących (oświatowych i wychowawczych) wobec określonego środowiska czytelniczego. Bibliografie te zestawiane zawsze z myślą bezpośrednio o użytkownikach, mają przede wszystkim wpływać na ich umysłowy i kulturalny rozwój, nie służą natomiast badaniom naukowym i nie mają za zadanie przyczynić się do postępu wiedzy w dziedzinie odpowiadającej zakresowi bibliografii. Główna ich funkcja polega z jednej strony na ułatwieniu bibliotekarzowi kierowania czytelnictwem, z drugiej — na umożliwieniu szerokim rzeszom czytelników doboru odpowiedniej lektury⁵.

Charakterystyczną cechą bibliografii zalecającej jest kryterium doboru materiałów. Według *Encyklopedii wiedzy o książce* „Naczelną zasadą doboru materiału do Bibliografii zalecającej jest selekcja wartościująca: pomija się z reguły pozycje sprzeczne z ideowymi założeniami bibliografii, przestarzałe i obciążone błędami rzeczowymi lub niedostosowane do potrzeb odbiorców (specjalistyczne, trudno dostępne itp.)”⁶.

Zakres bibliografii zalecającej może być różny i zależy jedynie od jej autora, przeznaczenia, funkcji, jaką ma spełniać. Dokumenty zgromadzone w jednym spisie mogą dotyczyć zarówno jednej całościowo postrzeganej dziedziny wiedzy, jak i jej poszczególnych zagadnień, mogą być zbiorem piśmiennictwa jednej osoby lub o jednej osobie, o regionie, kraju itd. Kryterium doboru może być tu także forma piśmiennicza utworów.

Krystyna Ramlau-Klekowska dzieli bibliografie zalecające na takie, w których umieszczane są opisy materiałów z założeniem, że wszystkie one zostaną przeczytane przez użytkownika, oraz takie, które mają mu tylko pomóc w doborze potrzebnej lektury. Do pierwszej grupy zalicza plany czytelnicze i poradniki dla samouków, a do drugiej poradniki tematyczne, katalogi wzorcowe, roczne spisy książek i adnotowane karty katalogowe⁷.

I. Plany czytelnicze skierowane są głównie do czytelników mniej samodzielnych. Mają im one pomóc w samokształceniu i zdobyciu czytelniczego doświadczenia. Materiały w tego typu bibliografiach są ułożone od najłatwiej-

⁴ H. Hleb-Koszańska, *Dziesięciolecie bibliografii polskiej 1944–1954. Zarys dziejów i kierunki rozwoju*, „Przegląd Biblioteczny” 22, 1954, z. 3, s. 221.

⁵ K. Ramlau-Klekowska, *Bibliografia zalecająca*, [w:] *Metodyka bibliograficzna. Poradnik dla autorów bibliografii specjalnych*, Warszawa 1963, s. 265.

⁶ *Encyklopedia wiedzy o książce*, red. A. Birkenmajer et al., Wrocław 1971, szp. 177–178.

⁷ K. Ramlau-Klekowska, *op. cit.*, s. 268.

szych do najtrudniejszych w odbiorze. Zabieg taki ma na celu zachęcenie odbiorcy do głębszego zainteresowania tematem. Dużo uwagi autorzy tych bibliografii poświęcają również objętości planów czytelniczych. Nie mogą one zawierać zbyt wielu pozycji, aby korzystanie z nich nie było za bardzo czasochłonne. Ustalono, że powinno się w nich znaleźć około dziesięciu dokumentów, przy czym łączna liczba stron nie powinna być duża. Ta forma bibliografii zalecającej w państwach komunistycznych spełniała niezwykle ważną rolę, gdyż była pierwszym stopniem edukacji ideologicznej słabo wykształconej i jednocześnie najliczniejszej grupy odbiorców literatury.

II. Podobną formę i układ jak plany czytelnicze mają poradniki dla samouków, z tym że są skierowane do bardziej doświadczonych czytelników. Reprezentują szerszy zakres wiedzy, zawierają wskazówki metodyczne podpowiadające, jak najefektywniej zapoznawać się z tematem, oraz informują o podręcznikach. Zestawienia te często podają także literaturę uzupełniającą.

III. Poradniki tematyczne z założenia mają pokazać użytkownikowi najbardziej wartościową literaturę dotyczącą określonego zagadnienia, dlatego ich objętość nie jest ograniczona tak jak w przypadku planów czytelniczych. Odbiorcami tych wydawnictw są zarówno czytelnicy poszukujący pozycji na konkretny temat, jak i bibliotekarze, dla których mogą one być pomocą w kompletowaniu księgozbioru lub przygotowywaniu kulturalnych imprez w bibliotece. Tematyka poradników jest bardzo zróżnicowana, poczynając od literatury pięknej, a na rolnictwie kończąc.

IV. Katalogi wzorcowe to typ bibliografii zalecającej skierowanej przede wszystkim do bibliotekarzy. Mają one ułatwić dobór pozycji odpowiadających ich potrzebom. Zasięg chronologiczny materiałów, które obejmują, wynosi od kilku do kilkunastu lat.

V. Roczne spisy książek mają wiele cech bibliografii bieżącej, jednak o ich zalecającym charakterze decydują adnotacje zalecające, które niejednokrotnie zawierają elementy oceny pozycji. Przykładem tego typu wydawnictwa w Polsce jest „Literatura Piękna. Adnotowany Rocznik Bibliograficzny”.

VI. Adnotowane karty katalogowe to głównie pomoc dla bibliotekarzy w kompletowaniu zasobów bibliotecznych. Niegdyś były drukowane centralnie, a następnie wysyłane do bibliotek w formie kompletów luźnych kart. Powinny one dotrzeć do pracowników przed ukazaniem się pozycji na rynku, aby ułatwić jej zakup. Warto jednak zaznaczyć, że tytuły zalecane w tej formie musiały wcześniej uzyskać aprobatę władz państwowych PRL⁸.

VII. Uzupełnieniem bibliografii zalecających są adnotowane katalogi księgarskie i wydawnicze oraz ulotki bibliograficzne. Ich głównym celem jest sprzedaż książki, a także ułatwienie zapoznania się z treścią dzieła.

⁸ M. Skalska-Zlat, *op. cit.*, s. 138.

Bibliografia zalecająca w ZSRR

Po raz pierwszy termin *riekomendatielnaja bibliografija* został użyty w początkach XX wieku przez Nikolaja Aleksandroviča Rubakina⁹. Jednak już w połowie XIX wieku na terenie Rosji ukazywały się publikacje o charakterze zalecającym¹⁰. W latach 1884–1906 ukazały się trzy tomy *Što čitat' narod* autorstwa Hristiny Danilovny Al'čievskiej, w roku 1892 pod redakcją Ivana Ivanoviča Janżył'a wydano *Knige o knigah*. Kolejno opublikowano w 1906 *Domašnije biblioteki* Alieksieja Valier'ieviča Panova, cztery tomy *Što čitat'?* Ignatija Vladislavoviča Vladislavleva z lat 1911–1917 oraz trzy tomy *Sriedi knig*¹¹ Nikolaja Aleksandroviča Rubakina w latach 1911–1915. Już z tytułów tych dzieł można wnioskować, że ich głównym celem było wychowywanie i samokształcenie czytelników przez odpowiedni dobór literatury. Zadania te jednak zmieniły się po rewolucji październikowej, kiedy władzę w kraju przejęli bolszewicy. Zamiast nauki między innymi poprawnego zachowania czy samodzielnego doboru lektur, zaczęto wykorzystywać spisy zalecające do głoszenia haseł komunistycznych, rozpowszechniania w społeczeństwie dzieł i zawartych w nich ideologii zgodnych z programem partii.

Książka w państwie rządzonej przez komunistów miała ogromne znaczenie. Jak pisali Józef Grycz i Emilia Kurdybacha w *Bibliografii w teorii i praktyce*¹², „Książka jest tu podstawowym, kluczowym elementem w rozwoju ekonomiczno-społecznym i kulturalnym, środkiem wychowującym i podnoszącym nowego człowieka na wyższy poziom uświadomienia i dobrobytu”. I dalej, cytując Lenina, przedstawiali, co dzięki piśmiennictwu może zyskać społeczeństwo: „Musi się wydobyć i wykazać naukową wartość książek, aby kultura proletariacka mogła stać się prawidłowym rozwinięciem tych zasobów wiedzy, które ludzkość wypracowała pod uciskiem społeczeństwa kapitalistycznego”¹³. Słowa te niejako zapoczątkowały rozwój bibliografii zalecających na terenie Rosji (później przeniesionych dzięki tłumaczeniom na grunt polski), ale również zmieniły ich funkcję z wychowawczej na ideologiczną. Lenin nawoływał do zerwania z obiektywizmem (nazywanym formalizmem) przy ocenianiu książek na rzecz ich klasowego wartościowania. Uważał on, że obiektywizm jest bezpodstawny i w żaden sposób nie służy socjalistycznemu społeczeństwu, dlatego też bibliografowie powinni selektywnie wybierać najbardziej wartościowe z ideologicznego punktu widzenia pozycje i przekazywać informacje o nich czytelnikom. Zaznaczał przy

⁹ Rosyjski naukowiec, pisarz, bibliograf. Twórca bibliopsychologii i biblioterapii.

¹⁰ *Bibliografija*, [hasło w:] *Kniga enciklopedija*, red. I.E. Barenbaum *et al.*, Moskwa 1999, s. 69.

¹¹ Tom drugi został zrecenzowany w 1914 roku przez Lenina.

¹² J. Grycz, E. Kurdybacha, *Bibliografia w teorii i praktyce oraz wykaz ważniejszych bibliografij i dzieł pomocniczych*, Warszawa 1953, s. 57.

¹³ W.I. Lenin, *Dziela wszystkie*, t. 31. *Marzec–kwiecień 1917*, Warszawa 1987, s. 262.

tym, jak ogromne znaczenie ma wprowadzenie odbiorcy w dane zagadnienie. Według Lenina każdy spis powinien być poprzedzony wstępem, w którym jest omawiany ogólny zarys przedmiotu oraz jego nurt ideologiczny, krótka historia i perspektywy rozwoju, znaczenie, jakie ma on w budownictwie komunistycznym. Wzorem dla bolszewickiej bibliografii zalecającej stała się *Bibliografia marksizmu* — dzieło Lenina — która uosabiała najważniejsze cechy tego typu spisów: fundamentalność, partyjność, ostrość polityczną, wnikliwość¹⁴.

W hasłach głoszonych przez ideologów komunistycznych mówiono o tym, że bibliografia ma być źródłem wiedzy dla wszystkich ludzi, niezależnie od pochodzenia i wykształcenia, a nie tak jak, ich zdaniem, w krajach kapitalistycznych — dla „klas panujących”¹⁵. Miała być ona przeciwieństwem spisów zalecających w krajach zachodnich, jako że stosowano całkowicie różne kryteria doboru materiałów: „Bibliografia radziecka jest wrogiem obiektywistycznego, apolitycznego, bezideowego stosunku do zagadnienia doboru literatury”¹⁶. A jej głównymi zasadami miały być „partyjność, naukowość, aktualność polityczna i celowość, ścisła więź z konkretnymi zadaniami budownictwa komunistycznego”¹⁷. Te dwa cytaty nie pozostawiają wątpliwości, jaką rolę we wszystkich państwach rządzonych przez komunistów miała spełniać bibliografia zalecająca. Jej zadaniem nie było właściwe rozwijanie zainteresowań czytelniczych, wyliczenie najbardziej wartościowych pozycji, a jedynie polecenie dzieł zgodnych z panującą ideologią, ukazanie dobra, jakie niesie z sobą komunizm, wychowywanie społeczeństwa, które bezkrytycznie przyjmie każdą ideę i decyzję partii.

Jedną z cech bibliografii zalecającej jest jej aktualna tematyka oraz wartościująca selekcja materiałów. Wartości te doskonale można było wykorzystać w prowadzeniu propagandy komunistycznej w nieustannie poddawany procesowi indoktrynacji społeczeństwie. Partia, przekonana o istotnym oddziaływaniu spisów zalecających na społeczeństwo, ułatwiała ich powstawanie między innymi przez powołanie w 1930 roku Krytyczno-Bibliograficznego Instytutu OGIŻ (Ob’edinenie Gosudarstvennyh Knižno-Žurnal’nyh Izdatel’ctv), wydanie ustaw „podkreślających rolę książki w przeobrażeniu społeczeństwa pod względem politycznym, gospodarczym i kulturalnym (15.08.1931) oraz znaczeniu jej dla samokształcenia (8.10.1933)”¹⁸, utworzenie instytutu bibliotekoznawstwa i bibliografii zalecającej w 1935 roku oraz nawiązanie współpracy wybitnych specjalistów z różnych dziedzin z autorami bibliografii zalecających.

¹⁴ B.A. Smirnowa, *Bibliografia a kierowanie czytelnictwem*, „Przegląd Biblioteczny” 21, 1953, s. 60.

¹⁵ W. Oliszew, *Stan i badania bibliografii zalecającej*, [w:] *Bibliografia zalecająca a czytelnictwo. Z doświadczeń radzieckich*, red. A. Wróblewski, Warszawa 1956, s. 43.

¹⁶ *Ibidem*, s. 44.

¹⁷ *Ibidem*.

¹⁸ J. Grycz, E. Kurdybacha, *op. cit.*, s. 62.

We wspomnianej już ustawie z 1933 roku podkreślano duże znaczenie kształcenia kadr aparatu partyjnego i państwowego, kierowników przedsiębiorstw, kołchozów i sowchozów, a więc nowej elity władzy radzieckiej, której głównym zadaniem było budowanie silnego państwa komunistycznego. Jednym z narzędzi formowania „nowego człowieka” miała być odpowiednio dobrana literatura, zgodnie z tak zwanymi zakresami lektur, czyli tematycznymi zestawieniami piśmiennictwa. Miały one być tak „dobre”, aby zapoznanie się z nimi nie zajmowało zbyt wiele czasu. Wynikało to z szybkiej dezaktualizacji niektórych pozycji i powstawania nowych dzieł odpowiadających chwili. Dlatego też uwzględniano lektury najbardziej aktualne, zalecano też dzieła

klasyków marksizmu-leninizmu, prace uogólniające dzieła klasyczne jak również bardziej wartościowe prace popularyzatorskie naszych uczonych, utwory klasyków rosyjskiej literatury pięknej, wyrażające najbardziej postępowe dążenia; najlepsze utwory radzieckiej literatury pięknej, biografie wybitnych rosyjskich działaczy nauki i sztuki; prace wykazujące pierwszeństwo naszej nauki, literatury i sztuki¹⁹.

Przy porządkowaniu materiału stosowano zasady zgodne z marksistowską klasyfikacją nauk.

Oprócz „zakresów lektury” na terenie ZSRR od roku 1949 tworzone tak zwane programy lektury. Były to specjalne podręczniki, przygotowane na podstawie programów nauczania w szkołach średnich. Ich głównym zadaniem była pomoc osobom bez średniego wykształcenia w systematycznym nadrobieniu zaległości w edukacji, a w konsekwencji w zdaniu egzaminów w zakresie wymaganym przez państwo.

„Programy lektury” składały się z kilku rozdziałów oraz przedmowy, w której przedstawiano wskazówki metodyczne do samodzielnej nauki danego przedmiotu oraz określano jego znaczenie wobec innych zajęć prowadzonych w szkołach. Dalej, na podstawie programów szkolnych, podawano tematy wraz z „Uwagami do tematu”. Tutaj przedstawiano współczesny stan badań, czyli taki, jaki osiągnęli badacze radzieccy w prezentowanej dziedzinie, przytaczano wypowiedzi klasyków marksizmu-leninizmu, wskazywano związek z budownictwem komunistycznym. Następnie przytaczano wykaz literatury podstawowej i pomocniczej, zaopatrzone w adnotacje będące uzupełnieniem „Uwag do tematu”. Na końcu każdego tematu znajdowały się pytania kontrolne i zadania sprawdzające nabytą wiedzę²⁰. Tego rodzaju podręczniki powstały między innymi z zakresu historii ZSRR, literatury rosyjskiej, a także z geografii fizycznej, zoologii, chemii, fizyki. Tworzenie „programów lektury” wymagało od bibliografów nie tylko znajomości danej problematyki oraz książek z dziedziny, ale również przygotowania pedagogicznego i doświadczenia w pracy z dorosłymi.

Kolejnymi, współistniejącymi z „zakresami lektury” i „planami lektury”, poradnikami zalecającymi były „rozmowy o książkach”. Tu największą trudno-

¹⁹ B.A. Smirnowa, *op. cit.*, s. 63.

²⁰ *Ibidem*, s. 68–69.

ścią stawianą przed autorami był odpowiedni dobór lektur. Chciano, aby zestawienia te miały charakter dialogu, a w takim przypadku niezwykle istotne było odpowiednie stopniowanie trudności dzieł oraz ograniczenie się do niewielkiej liczby zalecanych pozycji, tak aby czytelnik zapoznał się ze wszystkimi. Kierowano się tu słowami Iwana Pietrowicza Pawłowa: „Kolejność, kolejność i jeszcze raz kolejność! Na początku swojej pracy przyzwyczajajcie się do surowego porządku w gromadzeniu wiadomości. Poznajcie podstawy nauki, zanim zaczniecie wspinać się na jej szczyty. Nigdy nie zabierajcie się do rzeczy następnych, nie opanowawszy poprzedzających”²¹. Jako normę przyjęto prezentację dzieł od specjalistycznych do ogólnych i pod względem naukowym od najmniej ważnych, co nie znaczy bezwartościowych, do najistotniejszych. Aby zilustrować tematykę „rozmów o książkach”, można przytoczyć kilka ich tytułów: *Sprawa honoru, czci, męstwa i bohaterstwa*, *Co czytać o ustroju radzieckim*, *Jak nauka tłumaczy pochodzenie Ziemi i życia na Ziemi*.

O ile „rozmowy o książkach” były skierowane do mniej doświadczonych czytelników, o tyle wydawnictwa typu *pro memoria* miały być pomocą dla odbiorców lepiej przygotowanych. Poradniki te zawierały niewielki spis książek, który miał stanowić minimum dające ogólną charakterystykę danego zagadnienia odpowiednią dla społeczeństwa radzieckiego. Kolejność wymienianych tu dzieł była inna niż we wcześniej omawianych poradnikach, gdyż użytkownikami *pro memoria* byli ludzie interesujący się wydarzeniami politycznymi, kulturalnymi, naukowymi.

Uzupełnieniem omówionych wydawnictw zalecających w ZSRR były informatory bibliograficzne. Miały one służyć czytelnikom o większym przygotowaniu czytelniczym oraz szerszej wiedzy na dany temat. Spisy te kierowano do „agitatorów i propagandystów, specjalistów pracujących systematycznie i planowo nad określonym zagadnieniem naukowym itd.”²². Zawierały całą dostępną literaturę, która przedstawiała, zgodnie z systemem ideologicznym, ówczesny stan badań nad omawianym zagadnieniem.

Biblioteki i instytucje naukowe w ZSRR a bibliografia zalecająca

Konsekwencją wcześniejszych doświadczeń w pracach nad bibliografią zalecającą w ZSRR było wydanie w 1940 roku przez Komitet Centralny Wszechzwiązkowej Komunistycznej Partii (KC WKP) uchwały *O krytyce literackiej i bibliografii*, która nałożyła na większe biblioteki w kraju obowiązek tworzenia zalecających wykazów dla bibliotek miejskich i wiejskich. Jedną z instytucji, któ-

²¹ *Ibidem*, s. 70.

²² *Ibidem*, s. 75.

re miały odgrywać podstawową rolę w realizacji tego zadania, była Państwowa Biblioteka ZSRR im. W.I. Lenina w Moskwie. W roku 1941 wydano 7 tytułów poradników w nakładzie 30 tysięcy egzemplarzy, a 10 lat później były to już 84 tytuły w łącznym nakładzie 1,3 miliona egzemplarzy. Poradniki podzielono na:

— *Programmy čtienia* — dla chcących samodzielnie przygotować się do egzaminów z zakresu szkoły średniej; zawierały podstawowe wiadomości z dziedziny przemysłu, rolnictwa; opisy były zaopatrzone w adnotacje i objaśnienia;

— *Krugi čtienia* — plany lektur dla kadr, na przykład dla przewodniczących kołchozów, rad gminnych, brygadierów-hodowców;

— *Biesiedy o knigach* — dyskusje o książkach, które miały na celu zachęcenie mniej wyrobionych czytelników do sięgnięcia po lekturę.

W 1949 roku Państwowa Biblioteka w Moskwie zaczęła wydawać adnotowane karty, a od 1950 tworzyła informatory dla osób organizujących czytelnictwo na wsi. Poruszano tu głównie problemy gospodarstw rolnych i zawodu kołchoźnika.

Kolejną instytucją publikującą bibliografie zalecające była Państwowa Publiczna Biblioteka im. Sałtykowa-Szczedriny w Leningradzie. Opracowywano tu serie poradników o aktualnej tematyce ściśle związanej z propagowaniem idei komunistycznych, na przykład o krajach nowej demokracji na drodze do socjalizmu, o nowatorach rosyjskiej techniki, o laureatach nagród stalinowskich. Tworzono także zestawienia ważnych z socjalistycznego punktu widzenia dat, między innymi w formie kalendarzy, podając przy tym wykaz najwartościowszej literatury na dany temat.

Również inne duże biblioteki miały swój udział w organizowaniu spisów zalecających. Państwowa Publiczna Biblioteka Historyczna w Moskwie opracowywała zalecające zestawienia na tematy historyczne oraz dotyczące ówczesnych wydarzeń politycznych; Centralna Naukowa Techniczna Biblioteka Budownictwa — na tematy z zakresu swojej specjalności, na przykład od 1940 roku *Što čitat' rabočemu o svojem proizvodstve*.

W ZSRR dużą rolę w upowszechnianiu bibliografii zalecającej odgrywała prasa. Według zaleceń KC WKP na łamach zarówno centralnych czasopism teoretycznych i politycznych, jak i, a może raczej przede wszystkim, specjalnych regularnie (przynajmniej raz na kwartał) winny były ukazywać się recenzowane i oceniane spisy publikacji z dziedziny, którą reprezentowało czasopismo. Ich celem było informowanie o nowych dziełach oraz przekazywanie robotnikom i pracownikom inżynieryjno-technicznym wiadomości o najważniejszych zagranicznych wydawnictwach technicznych, które wcześniej uzyskały aprobatę partii. Zalecono również, aby bibliografie zalecające na poszczególne tematy rozwijać, uzupełniać o doświadczenia instytucji naukowych i publikować na łamach czasopism w nich redagowanych. Mianowicie²³:

²³ *O krytyce literackiej i bibliografii*, [w:] *Bibliografia...*, s. 39.

— w Instytucie Marksa-Engelsa-Lenina zajmowano się literaturą marksistowsko-leninowską. Tutaj miał również powstać główny ośrodek opracowujący literaturę społeczno-polityczną z całego kraju. Organem wydawniczym został dwutygodnik bibliograficzny „Marksistsko-Leninskaja Litieratura”;

— w Instytucie Literatury Światowej im. Gorkiego opracowywano bibliografie zalecające z zakresu literatury pięknej, a czasopismo „Litieraturnoje Obzrienijsie” przekształcono w zalecający przegląd bibliograficzny literatury pięknej;

— Akademia Nauk ZSRR specjalizowała się w piśmiennictwie naukowym i technicznym;

— Wszechzwiązkowa Akademia Rolnicza im. Lenina zajęła się piśmiennictwem rolniczym. „Viestnik Sjselkochozajstviennoj Litieratury” przekształcono w czasopismo poświęcone bibliografii zalecającej piśmiennictwa rolniczego i przeznaczone dla kadr agrotechnicznych i gospodarczych kolchozów oraz administracji rolnej;

— Ludowy Komisariat Oświaty opracowywał piśmiennictwo dla nauczycieli szkół, studentów i uczniów.

O ile instytuty naukowe niewiele uwagi poświęcały tworzeniu spisów zalecających, o tyle ksiąźnice miały na tym polu spore osiągnięcia. W latach 1948–1951 biblioteki państwowe, centralne biblioteki naukowo-techniczne ministerstw Rosyjskiej Federacyjnej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej, biblioteki obwodowe i republik autonomicznych wydały 1665 bibliografii zalecających na różne tematy: a) nauki społeczno-polityczne: 524; b) nauki techniczne: 390; c) nauki rolnicze: 319; d) nauki przyrodnicze: 176; e) literatura piękna: 155; f) sztuka: 17; g) literatura dla dzieci: 37; h) przewodniki ogólne: 47²⁴.

Adnotacje zalecające

W pracach bibliograficznych w ZSRR dużo uwagi poświęcano zagadnieniu adnotacji zalecającej. Słusznie uważano, że forma i charakter adnotacji powinny być odpowiednie dla potencjalnego czytelnika danego spisu. Za jej główny cel stawiano zaznajomienie go z treścią i szczególnymi cechami polecanej książki. Jednakże miała ona również, a może przede wszystkim, spełniać rolę ideologiczną. Pisał o tym w artykule tłumaczonym również na język polski radziecki bibliograf Wołoszin: „powinna ona wykrywać ideologiczno-polityczne, naukowe i artystyczne wartości książki i okazywać czytelnikowi pomoc w prawidłowym, marksistowsko-leninowskim rozumieniu zagadnień poruszanych w książce”²⁵. O propagandzie, którą miała wspierać adnotacja, świadczą także wymagania, jakie stawiano przed bibliografiami. O ile konieczność znajomości opisywanego

²⁴ W. Oliszew, *op. cit.*, s. 46.

²⁵ D.A. Wołoszin, *O adnotacji zalecającej*, „Przegląd Biblioteczny” 20, 1952, z. 3, s. 3.

przedmiotu i literatury na dany temat jest tu całkowicie zrozumiała, o tyle wymóg „dokładnego opanowania metodologii marksistowsko-leninowskiej”²⁶ ma charakter typowo ideologiczny.

Uważano, że w adnotacji powinno się oceniać publikacje, a tym samym wskazywać, które z nich są godne polecenia. Według tego kryterium książki dzielono na:

- bezwarunkowo zasługujące na polecenie, czyli wykorzystanie przez czytelnika w całości;
- niepozbawione błędów, czyli wykorzystywane tylko częściowo;
- bezwartościowe.

Bibliografowie radzieccy chcieli także poprzez adnotacje pomóc czytelnikom w „odpowiednim” korzystaniu z książek. Starali się połączyć w nich charakterystykę dzieła z analizą naukową i oceną metodologiczną. Jednocześnie, tworząc adnotacje, skupiali się na treściach, które były zgodne z założeniami całego spisu bibliograficznego, a nie tylko pojedynczej pozycji.

O randze zagadnienia adnotacji zalecającej w ZSRR świadczą słowa Wołoszina: „Adnotacja zalecająca jest jednym z najważniejszych elementów zapewniających wychowawcze oddziaływanie poradnika bibliograficznego. Specjalną uwagę należy poświęcić walce o wysoką jakość adnotacji zalecającej. Jest to jeden z podstawowych warunków dalszego rozwoju naszej bibliografii zalecającej”²⁷.

Cały system informacji bibliograficznej w ZSRR był całkowicie podporządkowany władzom. Był on jednym z ważniejszych narzędzi propagandy. W konsekwencji starań partii trafiał do wszystkich warstw społecznych, dzięki czemu mógł odgrywać swoją ideologiczną rolę. Spisy o charakterze zalecającym, choć w początkach swojego istnienia na ziemiach rosyjskich miały służyć wychowywaniu i samokształceniu, po wydarzeniach w 1917 roku stały się „propagandą na rzecz radzieckiej literatury”. I nie byłoby w tym nic złego, gdyby nie fakt, że dzieła te były poddawane selekcji i cenzurze, a do powszechnego czytania dopuszczano jedynie te zgodne z ideologią komunistyczną.

Bibliografia oświatowa i wyborowa w Polsce

Jak już wspomniano wcześniej, twórcy powojennej bibliografii zalecającej w Polsce wzorowali się na radzieckich wydawnictwach tego rodzaju. Czerpali nie tylko z samych zestawień, ale również z opracowań i artykułów rosyjskich autorów, których tłumaczenia w latach 50. XX wieku zamieszczano w polskiej prasie bibliologicznej. Teksty te, konferencje i sympozja polsko-radzieckie, wymiana doświadczeń — to podstawy metodologiczne i ideologiczne dla autorów

²⁶ *Ibidem*, s. 8.

²⁷ *Ibidem*, s. 26.

bibliografii zalecających w Polsce po II wojnie światowej. Jednakże równie duży wpływ na ich dalszy rozwój miała długoletnia tradycja wywodząca się z prac polskich bibliografów w XIX wieku nad zestawieniami oświatowymi.

W drugiej połowie XIX wieku w Polsce, która oficjalnie nie istniała na mapie Europy, coraz powszechniejsze stawały się hasła pozytywistyczne. Ludzie wykształceni głosili idee „pracy u podstaw” i starali się je wypełniać. Zaczęły powstawać placówki kulturalne, szkoły, biblioteki, wzrosło zapotrzebowanie na literaturę oraz publikacje pomocne w samokształceniu. Ogromną rolę w tych czasach odgrywała właśnie książka — główne źródło wiedzy oraz nośnik wartości patriotycznych.

W latach 70. i 80. XIX wieku popularne stały się wydawane na łamach czasopism, takich jak „Kłosa”, „Bluszcz”, „Ateneum”, spisy książek polecanych na prezenty gwiazdkowe dla dzieci. Wraz z nimi na rynku były dostępne zestawienia bibliograficzne, których główną ideą było popularyzowanie polskiej literatury, kultury i języka w zniewolonej Polsce. Opublikowano między innymi *O wyborze książek dla dorastającej młodzieży* (1879) Feliksa Kozubowskiego²⁸, *Poradnik dla osób wybierających książki dla dzieci i młodzieży* (1881) Jana Karłowicza, *Katalog rozumowy książek dla dzieci i młodzieży* (1895) pod redakcją Zuzanny Morawskiej, a wydany anonimowo przez Kasę Mianowskiego. To tylko niektóre z wielu ukazujących się wówczas bibliografii oświatowych.

Jedną z najważniejszych i do dziś uważaną za najlepiej opracowaną bibliografią zalecającą był *Poradnik dla samouków*. Jego pierwsze cztery tomy zostały wydane w Warszawie w latach 1898–1902 pod redakcją Aleksandra Heflicha i Stanisława Michalskiego. Dla osób, które dopiero zaczynały samokształcenie, niezwykle przydatna była książeczka Władysława Mieczysława Kozłowskiego *Co i jak czytać* wydana w 1896 roku i wielokrotnie później wznawiana. Uzupełnieniem i rozwinięciem tego dzieła była kolejna publikacja tegoż autora *Wybór książek. Co czytać i z czego się uczyć?* z 1913 roku.

Na początku XX wieku zaczęto wydawać katalogi wzorcowe — odmianę bibliografii oświatowej. Duży wkład w ich tworzenie miały biblioteki. Jedną z nich była Biblioteka Kolejowa, w której w 1905 roku opublikowano *Katalog Biblioteki Kolejowej* — ułożony działowo spis kilku tysięcy wybranych książek, który w swojej pracy wykorzystywało wiele instytucji kulturalnych. *Biblioteka Publiczna. Spis książek ułożony według działów* z 1906 roku to systematyczny katalog księgozbioru Biblioteki Publicznej Towarzystwa Uniwersytetu Ludowego w Krakowie. Zestawiono w nim pozycje naukowe i popularnonaukowe dla samouków, przyporządkowując je odpowiednio do dziedzin naukowych. Kolejne wydanie tego dzieła z 1912 roku nosiło tytuł *Spis książek ułożonych według działów* i zawierało materiały z literatury, historii literatury oraz książki dla dzieci i młodzieży.

²⁸ Wydano pod pseudonimem „K.”.

Odbiorcami bibliografii oświatowych były różne grupy społeczne, ale jedną z najliczniejszych stanowili robotnicy. Właśnie dla nich Bolesław Rogowski zestawił dwa katalogi wzorcowe *Katalog książek naukowych dla bibliotek robotniczych* oraz *Katalog naukowy minimalny dla bibliotek robotniczych*. Znalazło się w nich wiele pozycji o treściach rewolucyjnych.

Ważną publikacją wśród katalogów adnotowanych jest opracowany przez Marię Gomolińską *Katalog informacyjny dzieł naukowych Biblioteki Kolejowej przy Drodze Żelaznej Warszawsko-Wiedeńskiej* z 1912 roku. Dzieło to zawierało szczegółowe dane bibliograficzne wraz ze spisem treści lub streszczeniem napisanym przez autorkę²⁹.

W latach 1901–1904 ukazywał się dwutygodnik „Poradnik dla Czytających Książki”, w którym publikowano omówienia książek, spisy bibliograficzne oraz teksty o czytelnictwie i ruchu wydawniczym. Kierownikiem literackim pisma był socjolog Ludwik Krzywicki, a wydawcą Teodor Paprocki³⁰.

Bibliografia zalecająca w Polsce w latach 20. i 30. XX wieku

Już na początku lat 20. XX wieku materiały do bibliografii zalecających w Polsce dobierano pod kątem założeń ideologicznych. Do spisów tego rodzaju należał *Poradnik dla czytających książki* (1921) Stefana Rudniańskiego i *Zasady samokształcenia* (1923) Władysława Spasowskiego. Z kolei w 1931 roku Oskar Lange i Władysław Malinowski opracowali adnotowaną socjalistyczną bibliografię *Socjalizm. Zarys bibliograficzny i metodologiczny*, wydaną przez Towarzystwo Uniwersytetu Robotniczego.

W 1928 roku powstała Poradnia Biblioteczna Warszawskiego Koła Związku Bibliotekarzy Polskich. To właśnie tu podjęto pracę nad bibliografią oświatową, selekcyjną i adnotowaną, która miała pomóc w pracy nowo powstałym i dopiero organizującym się bibliotekom powszechnym. W latach 1934–1936 ukazały się dwa tomy bibliografii *Książka w bibliotece* oraz jej kontynuacja z 1937 roku *Przewodnik literacki i naukowy*. Wszystkie te zestawienia opracowane były przez członków Poradni pod redakcją Wandy Dąbrowskiej. Pierwsze dzieło w całości objęło około 7000 opisów książek wydanych do roku 1936. Niestety, trzeci tom tego zestawienia, w którym spis doprowadzono do początków 1939 roku, nigdy się nie ukazał, gdyż spłonął w czasie powstania warszawskiego. Zawierał około 3000 pozycji.

²⁹ J. Korpała, *Dzieje bibliografii w Polsce*, Warszawa 1969, s. 209.

³⁰ W latach 1882–1886 wydawał również miesięcznik „Wiadomości Bibliograficzne Warszawskie”.

Poradnia redagowała również w latach 1938–1939 dwumiesięcznik „Przewodnik Literacki i Naukowy”. Przy każdym tytule była podawana adnotacja treściowa oraz oznaczenie przystępności dzieła. Na krótko przed wybuchem II wojny światowej Poradnia zdążyła jeszcze wydać *Bibliotekę gminną. Katalog podstawowy* — bibliografię zalecającą, w której umieszczono 1200 tytułów książek odpowiednich dla bibliotek gminnych.

Bibliografia zalecająca w latach 40. XX wieku

Po zakończeniu II wojny światowej działacze oświatowi dążyli do jak najszybszego nadrobienia zaległości w wykształceniu społeczeństwa, spowodowanych pięcioletnimi walkami, oraz do umożliwienia wszystkim obywatelom dostępu do książek. Wielką rolę w tych działaniach odegrał ustrój polityczny ówczesnej Polski. Komuniści, którzy po wojnie objęli rządy, zaczęli głosić hasła o równości wszystkich ludzi. Po wyczerpujących działaniach wojennych wielu Polaków niemal bezkrytycznie uwierzyło w zapewnienia o stabilnym bycie, w którym nie trzeba martwić się o pracę, pokarm i spokojne życie dla swoich bliskich. Co więcej, nowe władze obiecywały społeczeństwu powszechny dostęp do nauki i kultury. W 1954 roku Adam Wróblewski pisał:

Państwo Ludowe zagwarantowało prawo każdego obywatela do oświaty, do pełnego korzystania ze skarbów kultury narodowej, do czynnego współudziału w tworzeniu i rozwijaniu nauki i kultury. Zerwało z burżuazyjnym elitaryzmem i konsekwentnie realizuje zasadę szerokiego udziału mas w życiu kulturalnym. Zlikwidowanie analfabetyzmu jako zjawiska masowego, olbrzymie środki przeznaczone co roku na oświatę dzieci i dorosłych, na tworzenie bibliotek, świetlic, domów kultury, troska o stały rozwój ilościowy i jakościowy wydawnictw zwartych i periodycznych, doprowadzenie nakładów gazet, czasopism, książek do stanu nieosiągalnego w Polsce sanacyjnej — oto zaledwie garść faktów świadczących o stałym wprowadzaniu w życie polityki Partii i Rządu w dziedzinie upowszechniania kultury³¹.

W doborze odpowiednich materiałów, usprawniających te działania, miała pomóc bibliografia zalecająca. Pod koniec 1946 roku Ludowy Instytut Oświaty i Kultury³² zaczął wydawać kwartalnik „Przewodnik Literacki i Naukowy”, jako kontynuację jego przedwojennego wydania. Bibliografię tę, tworzoną pod redakcją Wandy Dąbrowskiej, określano mianem selekcyjnej, jednak miała ona cechy spisu zalecającego. Poszczególne dzieła były zaopatrzone w adnotacje, które miały opisywać ich indywidualne i charakterystyczne właściwości. W 1950 roku ukazał się ostatni, czwarty tom „Przewodnika Literackiego i Naukowego”, który swym zasięgiem objął piśmiennictwo do roku 1949.

³¹ A. Wróblewski, *O aktualnych sprawach czytelnictwa i bibliografii*, „Przegląd Biblioteczny” 22, 1954, z. 2, s. 109–110.

³² Od roku 1948 funkcjonuje pod nazwą Towarzystwa Uniwersytetu Ludowego i Robotniczego.

Zadania „Przewodnika” przejęło inne czasopismo, „Nowe Książki”. Ukazywało się od 30 października 1949 roku i było jedyną w tym czasie bieżącą bibliografią adnotowaną książek i nut dostępnych na rynku księgarskim w Polsce³³. „Nowe Książki” były wówczas wydawane dwa razy w miesiącu i zawierały dwa główne działy: krytyczno-recenzyjny i bibliograficzny. Pierwszy z nich tworzyło w każdym numerze około 30 recenzji i szerszych omówień, a drugi, o nazwie „Przegląd nowości wydawniczych”, zawierał opisy bibliograficzne około 120 książek w układzie działowym, często z adnotacjami. Wszystkie numery pisma były zaopatrzone w alfabetyczny skorowidz, a od 1953 roku był on wydawany wraz ze skorowidzem działowym w oddzielnej broszurze dołączanej do czasopisma.

Pisząc o bibliografii zalecającej w okresie bezpośrednio po II wojnie światowej, nie można nie wspomnieć o adnotowanym spisie Wandy Dąbrowskiej, Jadwigi Czarneckiej i Jolanty Słomczewskiej *555 książek wydanych w okresie powojennym* z 1946 roku. W bibliografii tej znalazły się dzieła wydane między lipcem 1944 a początkiem maja 1946 roku oraz kilka wydawnictw z okresu wojennego³⁴. Wart odnotowania jest także „Poradnik Bibliotekarza”, na którego łamach często zamieszczano adnotowane zestawienia dzieł³⁵. Publikacje te miały na celu zaspokojenie potrzeb rozwijającego się czytelnictwa oraz samokształcenia zarówno ogólnego, jak i zawodowego.

Od 1946 do 1950 roku Biblioteka Komitetu Centralnego Polskiej Partii Robotniczej wydawała „Biuletyn Biblioteczny” (od 1947 roku przemianowany na „Biuletyn Bibliograficzny”), który „podawał bibliografię tematyczną i zagadnieniową”³⁶. Publikacje te miały służyć głównie celom szkolenia i samokształcenia ideologicznego.

Do połowy XX wieku terminu „bibliografia zalecająca” używano bardzo rzadko. Żadna z bibliografii polskich nie rejestruje zestawień, które w swojej nazwie miałyby to określenie³⁷. Spisy dziś zaliczane do tego rodzaju zestawień nazywano raczej adnotowanymi lub selekcyjnymi, ze względu na podobne kryteria doboru materiałów. Awersja do tego terminu wynikała często z przekonania, że głównym, a być może jedynym, celem tychże bibliografii było prowadzenie działań propagandowych przez komunistów. Dopiero na początku lat 50., kiedy w Polsce tworzone coraz więcej wyspecjalizowanych zestawień książek „wartych przeczytania”, zaczęto w odniesieniu do nich powszechnie używać określenia „bibliografia zalecająca”.

³³ J. Korpała, *op. cit.*, s. 306.

³⁴ H. Hleb-Koszańska, *op. cit.*, s. 218.

³⁵ H. Michalak, *Koncepcja bibliografii zalecającej w Polsce*, [w:] *Zagadnienia...*, s. 15.

³⁶ J. Korpała, *op. cit.*, s. 311.

³⁷ A. Wróblewski, *Stan...*, s. 33.

Bibliografia zalecająca po roku 1950

Od początku lat 50. można zaobserwować duże zmiany w zadaniach stawianych przed bibliografią nie tylko zalecającą, ale też jako taką. Stała się ona głównym narzędziem ideologicznym, które miało pobudzać całe społeczeństwo do działania, do dążenia ku socjalizmowi, a odżegnywania się od burżuazji. Doskonale obrazują to słowa ówczesnego dyrektora Biblioteki Narodowej Władysława Bienkowskiego:

W warunkach aktywizacji społecznej i kulturalnej mas pracujących, szybkiego rozwoju wszystkich dziedzin naszego życia, szybkiego podnoszenia się poziomu naszej techniki, wreszcie rozwoju nauki, która musi stać się jedną z ważnych dźwigni socjalistycznego budownictwa, w tych warunkach rola bibliografii niepomniernie wzrasta. Bibliografia staje się — ściślej będzie powiedzieć — winna się stać — podstawową pomocą każdego naukowca, technika, racjonalizatora, oraz elementarnym drogowskazem dla szerokiego, masowego czytelnika, pragnącego stale podwyższać poziom swojej świadomości politycznej, wiedzy ogólnej i specjalnej. Bibliografia musi być zarazem pierwszym drogowskazem ideologicznym, ułatwiającym czytelnikowi — odbiorcy książki znalezienie słusznego kierunku w interesującej go dziedzinie, znalezienie prawdziwego naukowego oświecenia. [...] Bibliografia, która przejdzie do krytycznej oceny treści, zerwie z burżuazyjnym „obiektywizmem”, będzie rozpoznawała klasową treść książki, stanie się narzędziem w walce klasowej przeciwko pozostałościom burżuazyjnego reakcyjnego myślenia, przeciwko antynaukowym idealistycznym koncepcjom³⁸.

Wyraźne jest w tych słowach nawoływanie do całkowitej zmiany roli bibliografii z wychowawczej na ideologiczną, choć w rozumieniu komunistów to właśnie ideologizacja społeczeństwa była jego wychowywaniem.

Podobnie do Bienkowskiego, ale w nieco mniej radykalnym tonie, o bibliografii zalecającej wypowiadał się wielokrotnie cytowany w tym opracowaniu Adam Wróblewski, kierownik zakładu tej bibliografii w Instytucie Bibliograficznym. Uważał, że jest ona ściśle związana z powszechnym czytelnictwem, a jej głównym zadaniem jest zaspokajanie już istniejących potrzeb intelektualnych lub ich rozbudzanie wśród wszystkich czytelników. Pisał:

Tematycznie obejmuje ona wszystkie zakresy wiedzy i nauki, potrzebne ludziom budującym nowy ustrój społeczny. Służy ludziom różnych zawodów, posiadających różne wykształcenie i zainteresowania — od początkującego samouka do specjalisty; [...]. Stara się jak najbardziej ułatwić pracę człowieka, który z ufnością sięga po książkę, szukając w niej rady i wskazówek. [...] bibliografia zalecająca służy potrzebom budownictwa socjalistycznego na wszystkich jego frontach³⁹.

Wróblewski zaliczał bibliografię zalecającą do typu bibliografii selekcyjnej, w której przy wyborze materiałów stosowano trzy kryteria: naukowe, ideologiczne i metodologiczne. Pozycje układano w sposób rzeczowy, ukazujący powiąza-

³⁸ W. Bienkowski, *O pseudo-nauce bibliologii i o najpilniejszych zadaniach bibliografii*, Warszawa 1953, s. 38, 41.

³⁹ A. Wróblewski, *Stan...*, s. 35.

nia między poszczególnymi zagadnieniami i jednocześnie hierarchizujący je oraz książki. Dużą pomocą w ocenie dzieł były adnotacje, które nie tyle streszczały treści, ile ukazywały ich wartość naukową i ocenę metodologiczną.

Również Bieńkowski w swojej kontrowersyjnej broszurze *O pseudo-nauce bibliologii i o najpilniejszych zadaniach bibliografii*, która w zamyśle autora miała być w latach 50. wzorem dla prac bibliograficznych, nawoływał do tworzenia bibliografii o charakterze selekcyjnym⁴⁰. Uważał, że ogólne, rejestrujące całą działalność wydawniczą spisy nie spełniają wymogów uczonych, a tym bardziej robotników, dla których przecież bibliografia miała się stać podstawowym narzędziem pomocniczym w codziennej pracy. Tym samym apelował on do bibliografów o częstsze opracowywanie zestawień zalecających. Na przełomie lat 1952 i 1953 zajmował się tym Dział Bibliografii Bieżącej Specjalnej Instytutu Bibliograficznego⁴¹, ale już w listopadzie 1953 roku powołano do tego specjalną instytucję — Zakład Bibliografii Zalecającej (dalej ZBZ) w Instytucie Bibliograficznym Biblioteki Narodowej. Utworzono go, „aby wypracowywał i upowszechnił w bibliotekach typu oświatowego (publicznych, szkolnych, związkowych) metody programowania wartościowego piśmiennictwa za pomocą bibliografii”⁴². Miała ona spełniać dwojakie zadania: pomagać bibliotekarzom w zapoznaniu się z nowym piśmiennictwem, które mogli polecić czytelnikom, oraz ułatwiać osobom korzystającym z biblioteki samodzielny dobór lektury, przede wszystkim z dziedzin, w których nie byli oni specjalistami.

Od początku działalności ZBZ opracowywał pomoce bibliograficzne dla bibliotek publicznych, choć korzystały z nich również biblioteki szkolne i związkowe. Były to:

— centralnie drukowane adnotowane karty katalogowe. Ukazywały się do 13 grudnia 1981 roku, a ich roczna liczba wynosiła około 1000 tytułów z bieżącej produkcji wydawniczej;

— „Literatura Piękna” — adnotowany rocznik wydawany od 1956 roku nakładem Stowarzyszenia Bibliotekarzy Polskich. Rejestrował materiał z lat 1954–1986;

— poradniki bibliograficzne — adnotowane selekcyjne spisy piśmiennictwa głównie z zakresu literatury. Publikowano je w latach 1951–1989.

W 1961 roku w Zakładzie podjęto próby ujednoczenia prac nad bibliografią zalecającą w kraju. W tym celu nawiązano współpracę z wojewódzkimi bibliotekami publicznymi. Ministerstwo Kultury i Sztuki organizowało coroczne konferencje pracowników Instytutu Bibliograficznego i tychże bibliotek, na których ustalano między innymi tematykę poradników mających się ukazać w kolejnym

⁴⁰ W. Bieńkowski, *op. cit.*, s. 42.

⁴¹ E. Słodkowska, *Instytut Bibliograficzny w Polsce. Geneza, koncepcje teoretyczne i rozwój działalności*, „Biuletyn Instytutu Bibliograficznego” 7, 1964, nr 4, s. 321.

⁴² A. Nowak, *Główne kierunki działalności i aktualne problemy Zakładu Bibliografii Zalecającej*, „Biuletyn Informacyjny Biblioteki Narodowej” 1988, nr 1–2, s. 11–12.

roku. W okresie od 1969 do 1974 roku Zakład każdego roku wydawał komunikat kierowany do bibliotek wojewódzkich o własnych planach wydawniczych i bibliotek publicznych oraz w miarę możliwości bibliotek pedagogicznych, Centralnej Biblioteki Wojskowej i Centralnej Biblioteki Rolniczej⁴³.

Od 1966 roku ZBZ zaczął opracowywać co roku komplety ilustrowanych kart bibliograficznych dla dzieci do albumu zatytułowanego *Czy znasz te książki?*. Wcześniej tworzył je Departament Pracy Kulturalno-Oświatowej i Bibliotek Ministerstwa Kultury i Sztuki. Z kolei w latach 1961 i 1966 w Instytucie Książki i Czytelnictwa powstały karty biblioteczne przeznaczone do katalogów, kartotek i wystaw bibliotecznych. W roku 1974 działalność tę przejął Zakład i opracował 50 kart bibliograficznych o autorach literatury dla dorosłych, a w 1977 roku 25 kart o pisarzach dla dzieci i młodzieży.

Wraz z upływem lat nie zmieniały się podstawowe cele jednostki powołanej w Bibliotece Narodowej do tworzenia spisów zalecających, a jedynie sposoby doboru tematyki bibliografii. Za główne zadanie stawiano sobie ułatwienie czytelnikom i bibliotekarzom dostępu do książek oraz wiedzy i jednocześnie pogłębienie ich zainteresowania nimi. W latach 70. zaczęto zwracać większą uwagę na faktyczne zainteresowania czytelników i pod tym kątem opracowywać bibliografie zalecające. Zmieniono treści i sposób tworzenia adnotacji, które miały „bardziej oddać charakter publikacji niż ją objaśniać”⁴⁴.

W połowie lat 70. ZBZ przeprowadził badania⁴⁵ mające na celu sprawdzenie przydatności tworzonych przez siebie pomocy bibliograficznych. Wykazały one, że dobór tematyki poradników jest trafny. Niestety okazało się również, że bibliotekarze nie są przygotowani do efektywnego wykorzystania bibliografii zalecających, a ich kolportaż i reklama są zbyt słabe, aby dotrzeć do wszystkich bibliotek. Doprowadziło to między innymi do zaniechania wydawania w roku 1981 kart adnotowanych.

W 1986 roku ponownie przeprowadzono badania pilotażowe w 12 bibliotekach publicznych Warszawy i województwa warszawskiego, w których miał być określony stopień wykorzystania przez nie spisów zalecających. Wyniki potwierdzały wcześniejsze ustalenia. Dowodziły, że biblioteki w sposób nieregularny zakupują poradniki, co wynikało z braku informacji o publikacji kolejnych numerów. Bibliotekarze biorący udział w badaniu stwierdzili, że wiadomości o nowych pozycjach podawane w „Przewodniku Bibliograficznym” lub „Bibliografii Zawartości Czasopism” często do nich nie docierają, w związku z tym nie są wykorzystywane w codziennej pracy. Bibliotekarze nie umieli korzystać z bi-

⁴³ *Ibidem*, s. 12.

⁴⁴ *Ibidem*, s. 13.

⁴⁵ W 1974 roku przeprowadzono konkurs na recenzję poradnika, a w 1977 roku sondaż ankietowy o wykorzystaniu poradników bibliograficznych (dane uzyskano od 156 bibliotek publicznych różnych szczebli).

biografii różnych typów, jak również nie byli zainteresowani publikowanymi źródłami informacji o książce⁴⁶.

Wyniki sondażu przeprowadzonego przez Zakład wśród bibliotek wykazały pośrednio, że bibliografia zalecająca, a szczególnie poradniki powinny być tworzone w ośrodkach regionalnych. Ich centralne tworzenie nie było w stanie zaspokoić potrzeb czytelników, którzy w zależności od typu biblioteki korzystali ze zróżnicowanych księgozbiorów odpowiednich do ich zainteresowań i umiejętności korzystania z nich. Doprowadziło to do zmiany celów Zakładu. Postanowiono skupić się przede wszystkim na wypracowaniu dobrych metod opracowywania bibliografii zalecających oraz na pomocy bibliotekom sieci w ich tworzeniu.

W 1989 roku zaprzestano wydawania zarówno poradników, jak i „Literatury Pięknej” mimo wcześniejszych planów kontynuacji tych prac.

Ówcześni twórcy bibliografii zalecających zaniechanie swoich działań tłumaczyli przede wszystkim długim czasem opracowywania, rosnącą liczbą tytułów na rynku, co wiązało się z większym materiałem, który podlegał selekcji, zmniejszającą się kadrą ZBZ, początkami automatyzacji w bibliotekach, a więc nakładem pracy nieproporcjonalnym do faktycznego wykorzystania spisów. I choć można wyliczyć tak wiele powodów zaniku zestawień zalecających, to prawdziwych przyczyn należy szukać w transformacji społeczno-gospodarczej w Polsce po roku 1989. Zmiana ustroju z tak zwanego realnego socjalizmu na demokratyczny wiązała się z odrzuceniem niepotrzebnych już narzędzi manipulacji i indoktrynacji społeczeństwa, a takim z pewnością była bibliografia zalecająca. Jedną z jej głównych, choć najbardziej ukrytych ról było kierowanie ludnością w sposób zgodny z postanowieniami władz. Miała w każdej dziedzinie wiedzy przedstawić odbiorcy nie faktyczny stan badań, osiągnięć, doświadczeń, ale taki, jaki odpowiadał rządzącym, tak aby nadal mogli oni kierować podświadomością ludzi i decydować za nich. Po zmianach ustrojowych przestała ona jednak spełniać taką funkcję, a więc przestała być potrzebna w takim propagandowym prosowieckim nachełnieniu.

Recommended bibliography in Poland — has it ceased to be necessary?

Summary

The article presents the history and evolution of recommended bibliography in Poland and the USSR. The author points to the subjects of various publications, criteria of material and reader choice, anniversaries of various events and the political situation, which influenced the form of recommended publications in Poland. She also describes how the main objectives of such lists have changed over the years.

⁴⁶ A. Nowak, *op. cit.*, s. 16.